

Ioana COSTA | *De hac spirante Laurea*
(Universitatea din București)

Abstract: (*De hac spirante Laurea*) Epistolary volumes seem to be a perpetual challenge regarding the earnestness of an author. While the letter is, generically, a substitute for direct dialogue, generally limited to two persons, the publication of an epistolary corpus or only one half of it (without the parallel letters) requires a re-evaluation of authenticity. Petrarch opens the *Rerum familiarium* with an epistle addressed to "his Socrates" (Fam. 1.1), intended to justify the new reading of his own correspondence, preserved over the decades, as a unitary work that was now to be published. We dwell on the letter Fam. 2.9 – an important milestone of Petrarch's confessions, both from the standpoint of personal biography and of his relation to ancient authors, in a Christian context – endeavouring to fill the time gap: composed, probably, in 1336, the epistle bears some signs of the *lustra* that had passed by the time of its ecdotic review.

Keywords: *Petrarch, poeta laureatus, Laura, Cicero, Augustine.*

Rezumat: Volumele epistolare par să fie o mereu înnoită punere la încercare a încrederii noastre în sinceritatea unui autor. În vreme ce scrisoarea este, generic, un succedaneu al dialogului direct, limitat cel mai adesea la doi actanți, publicarea unui schimb epistolar sau a unei singure jumătăți a lui (în absența scrisorilor-pandant) impune o reevaluare a autenticității. Petrarca așază la începutul *Rerum familiarium* o epistolă adresată lui „Socrate al său” (Fam. 1.1), menită să justifice asumarea corespondenței proprii, conservate de-a lungul deceniilor, ca operă unitară ce urma acum să fie pusă în circulație. Ne oprim asupra scrisorii Fam. 2.9 – o importantă articulație a mărturisirilor lui Petrarca, atât la nivelul biografiei personale, umane, cât și la cel al raportării la autorii antici, în context creștin – pentru a urmări decalajul temporal: compusă, probabil, în 1336, epistola poartă (oricât de discret) semnele celor vreo trei lustri scurși până la vremea revizuirii ecdotice.

Cuvinte-cheie: *Petrarca, poeta laureatus, Laura, Cicero, Augustin.*

În 1350, dincolo de jumătatea vieții – avea să moară în ajunul celei de-a șaptezecoa aniversări, în 1374 –, Petrarca meditează asupra trecerii timpului (nu altfel decât o făcea Seneca în scrisoarea de deschidere a colecției *Ad Lucilium*) și începe să se pregătească pentru călătoria ultimă. Își privește micul bagaj cu atenție, gândindu-se ce să ia cu sine (*quid mecum deferam*), ce să împartă între prieteni, ce să arunce în foc: se descoperă mai bogat decât credea, pentru că are cufere întregi pline cu scrieri prăfuite, pe jumătate mâncate de cari, prădate de un șoarece rău, și de neamul flămând al moliilor, și de un păianjen harnic. Se scufundă trudnic în această lectură, cu duioșie pentru tânărul care fusese: îi este greu să recomună amintirile, pornind de la ce avea păstrat în cufăr. Cu un suspin, îi încredințează manuscrisele lui Vulcan, ca să le

corecteze înfocat, definitiv, reducându-le la cenușă; rămân însă într-un colț, neatins de bătrânețe, copii ale unor scrisori trimise de-a lungul anilor. Le păstrează și le menește celor doi prieteni care i le cereau stăruitor: unuia, proza, celuilalt, versurile.

Din emoționantul episod descris de Petrarca – trecând peste nostalgiile unui cvadragenar ce se socotește la capăt de drum – extragem mai multe surse de meditație filologică. În primul rând, raportul dintre dimensiunea personală și cea publică a scrisorii. Prin definiția ei cea mai simplă, intuitivă, este o jumătate de dialog; împreună cu răspunsul și cu toate celelalte scrisori generate de succesiunea de întrebări, vești, comentarii și reacții la ele, epistolarul este echivalentul scris al conversației. Numai că transferul vorbei în cuvânt scris aduce, printre altele, lărgirea componentei temporale, care tinde către o durată echivalentă cu cea a materialului fizic folosit. Durata potențial infinită, prin copiere și multiplicare, se întoarce asupra, dar și împotriva autorului, care devine conștient de pierderea caracterului efemer al vorbelor ce zboară sau, mai degrabă, se risipesc ca fumul. Orgoliosul Cicero obișnuia să țină sub control schimbul epistolar, arhivându-și scrisorile primite, laolaltă cu copiile prețioaselor scrisori trimise de el însuși. Petrarca dezvoltă aceeași strategie a conservării textelor proprii.

Ca să rămânem strict la *Familiares* 1.1 – în care este explicit dublul model epistolar asumat de Petrarca: ciceronian și senecan –, nu putem să nu ne întrebăm cum vor fi arătat cu adevărat scrisorile pe care le putem citi acum, la capătul tradiției manuscrise.

Dificultatea de a constitui cu exactitate textul *Rerum familiarium* (observația este valabilă și pentru *Seniles*) derivă mai cu seamă din specificitatea imensului *corpus* epistolar, din geneza și circulația lui.

Înainte de reorganizarea care a însemnat și o sporire (de aproape trei ori, în condițiile în care la început erau doar opt cărți), epistolarul petrarchesc cunoscuse o răspândire importantă, atât ca scrisori izolate, cât și ca grupaje de scrisori, pe diverse niveluri de elaborare formală. Petrarca însuși revenea asupra scrisorilor trimise, păstrate în copie: odată corectate, ele erau recopiate, eventual repetat, într-o perpetuă rafinare, cu ochii ațintiți spre public și spre viitorime. Le păstra ca *transcriptio in ordine* și opera alte corecturi și adaptări în funcție de noile intenții și proiecte. Consecințele asupra tradiției manuscrise sunt dramatice (și rămân incalculabile).

În 1345, Petrarca se afla la Verona, unde a descoperit într-un manuscris al Bibliotecii capitulare (*Scriptorium ecclesiae Veronensis*) scrisorile lui Cicero către Atticus, precum și cele către Brutus și fratele său Quintus: atunci a decis să își creeze propriul său *corpus* epistolar, printr-o reelaborare a arhivei proprii. Dincolo de scrisorile senecane către Lucilius, care îi erau cunoscute (texte explicit morale, presărate cu comentarii istorice ori ale unor fapte curente), epistolarul ciceronian deschidea o nouă perspectivă – mai vie, mai nuanțată, umană: chestiuni familiare, așadar – după cum indică în scrisoarea de deschidere din 1350 (1.1.35): *familiariter de rebus familiaribus*. Chiar dacă acesta este scopul explicit, Petrarca nu are cum să rămână permanent în contingent, ci uneori trece într-un plan mai înalt, chiar magistral.

Noua abordare conducea implicit la o rescriere, în faze succesive de ajustare, atât în sensul eleganței stilistice a fiecărei scrisori în parte, cât și al coerenței ansamblului, în care piesele componente se integrează, formând, dintr-o perspectivă amplă, o unitate organică.

Meandrele tradiției manuscrise a epistolarului petrarchesc sunt multiplicat – după cum atestă cercetările editorilor recenți – de existența mai multor secretari, care au realizat *transcriptiones in ordine*, în etape distincte ale proiectului lui Petrarca – de pildă, ajungând la 27 de cărți, care cuprindeau și scrisorile *Antiquis illustrioribus* sau, ulterior, plasarea, după cartea a 19-a, a acelei cărții adresate oamenilor iluștri ai antichității, care era menită să fie ultima din colecție. Cele două copii pot fi interpretate ca două arhetipuri distincte; nu au rămas însă finale, pentru că un al treilea arhetip a inserat patru cărți între a 19-a și ultima, ajungându-se la transcripția finalizată în 1366 de Giovanni Malpighini, în formula cunoscută în prezent a celor 24 de cărți ale scrisorilor *Familiars*. Tradiția manuscrisă atestă copii puse în circulație pentru fiecare dintre aceste trei arhetipuri, fără a avea certitudinea că ele erau autorizate de autor. Din perspectiva autenticității epistolare în sens strict (*id est*, luând ca reper scrisoarea trimisă realmente destinatarului), ne găsim în situația de a observa că cel de-al treilea arhetip (α , cu statut de *ne varietur*), este cel mai îndepărtat de epistola concretă, care putea fi mai bine reprezentată de arhetipul prim (γ), ce avea să fie reorganizat în arhetipul intermediar (β). Aceste trei arhetipuri, cu siglele corespunzătoare, sunt puse în lumină de ediția bilingvă *Epistolae familiares* în 24 de cărți, datorată lui Vittorio Rossi și continuată, după moartea lui (1938), de Umberto Bosco (publicată la editura florentină Sansoni, în patru volume, apărute în 1933, 1934, 1937 și 1942).

Scrisoarea care deschide, în arhetipul *ne varietur*, colecția *Familiars*, datată conjecural 1350, îi este adresată lui Louis Santus de Beringen, pe care Petrarca îl numește, în adresarea inițială, *Socrates suus*, și de la care își ia rămas bun, în încheiere, cu o întreită echivalare: *tu olim Ydomeneus, tu Athicus, tu Lucilius meus eris* (1.1.48). Este firesc să punem în legătură această epistolă introductivă, programatică, cu descoperirea de către Petrarca a scrisorilor lui Cicero, cinci ani mai înainte. Desfășurarea proiectului, ca *uolumen epistularum suarum*, trebuie să fi implicat rescrierea multor piese și, nu mai puțin, scrierea unora noi, menite să armonizeze și să consolideze întregul. La acest dublu demers se adaugă o rugăminte pe care Petrarca i-o adresează lui Socrate al său: să distrugă vechile scrisori, *id est*, cele autentice, așa cum fuseseră primite de destinarii poetului, și să le ceară și celorlalți prieteni ai lui Petrarca să facă la fel, *nequa in eis rerum aut verborum mutatione turbentur*, „ca nu cumva să se tulbure din pricina schimbării faptelor sau gândurilor menționate în ele”¹ (1.1.30). Principiul auctorial este afirmat explicit aici, într-o încălcare suverană a dreptului de proprietate asupra scrisorii, care revine, după cutumă, destinatarului. Petrarca își rescrie vechile epistole și are convingerea că este un act legitim – poate

¹ Traducerile fac parte dintr-o ediție bilingvă a epistolelor lui Petrarca, pe care o pregătim pentru colecția *Biblioteca medievală* (Polirom).

dintr-o perspectivă a posterității literare: *meisque pro meis uterer*, „să mă folosesc de ale mele în locul alor mele” (1.1.31). Judecata este una vădit estetică, de vreme ce țintește către o operă nouă: *facile deformitas uniti corporis apparuit, que per membra tegebatur*, „lesne s-a vădit slăbiciunea trupului îmbinat, care se ascundea în părțile lui alcătuitoare” (1.1.31), observă el odată ce adunase epistolele într-un întreg. Își plivește vechile scrisori de îngrijorările conjuncturale, chiar dacă admite că în felul acesta se abate, punctual, de la modelul epistolar ciceronian pe care îl preferă celui senecan: *Cicero [...] philosophica in libris agit, familiaria et res novas illius seculi rumores in epystolis includit*, „Cicero [...] discută filozofie în cărți și pune în scrisori chestiuni legate de cei apropiați și noutăți și diverse zvonuri din vremea lui” (1.1.32). Din balanța care înclină net înspre Cicero deducem scopul lui Petrarca, de extindere asupra cititorilor viitori a propriei sale percepții de cititor, cu preferințe bine definite: *relaxat enim ab intentione illa rerum difficilium, que perpetua quidem frangit animum, intermissa delectat*, „căci îmi oferă o desprindere de acea încătușare a muncilor grele care, dacă rămâne continuă, frânge spiritul, dar care, odată întreruptă, aduce încântare” (1.1.32). Sau, puțin mai jos, în formula memorabilă, densă și elegantă, care poate funcționa ca motto al colecției: *multa familiariter deque rebus familiaribus scripta* (1.1.35).

Una dintre epistolele relevante ca biografie auctorială este *Familiares* 2.9, adresată lui Giacomo Colonna. Personajul nu apare aici pentru prima dată, în această succesiune a volumului epistolar. În cartea precedentă, scrisoarea a șasea poartă marca distinctivă: „Către Iacobus de Columna, episcopul de Lomberium, reproș prietenesc pentru că, fără să aștepte, a plecat la Roma”. Episcopul Giacomo Colonna este unul dintre apropiații lui Petrarca; doar cu vreo trei ani mai vârstnic decât poetul, studiasse la Bologna, unde s-au și întâlnit; de-a lungul anilor a fost, împreună cu fratele său, cardinalul Giovanni, un protector al lui Petrarca. Este dedicatorul mai multor epistole, precum și al sonetului 322 din *Rerum vulgarium fragmenta* („Canțonier”), sonet compus după moartea lui Colonna; este amintit cu căldură în scrisoarea care încheie *Seniles*, „Către posteritate” (*Epistola Posteritati*), finalul autobiografic al colecției.

Epistola 2.9 poartă titlul *Responsio ad quandam iocosam epystolam Iacobi de Columna Lomberiensis episcopi*, „Răspuns la o scrisoare glumeață a lui Iacobus de Columna, episcop de Lomberium”. M-aș opri asupra unui singur detaliu din această scrisoare, relevant pentru echilibrul delicat dintre realitate și reelaborarea ei în epistolarul petrarchesc: paragraful 18.

Quid ergo ais? finxisse me michi speciosum Lauree nomen, ut esset et de qua ego loquerer et propter quam de me multi loquerentur; re autem vera in animo meo Lauream nichil esse, nisi illam forte poeticam, ad quam aspirare me longum et indefessum studium testatur; de hac autem spirante Laurea, cuius forma captus videor, manufacta esse omnia, ficta carmina, simulata suspiria.

„Așadar, ce spui tu? că am plăsmuit pentru mine numele frumos al Laurei, ca să existe deopotrivă ceva despre care eu să vorbesc și pentru care mulți să vorbească despre mine; că în realitate însă nu există defel o Laura în sufletul meu, în afară poate de <cununa> poetică <de laur>: că sufletul îmi năzuiește la ea dă mărturie strădania mea îndelungată și neobosită; în privința Laurei acesteia însuflețite însă, de a cărei frumusețe par să fiu înrobît, toate sunt plăsmuite, poemele <sunt> false, suspinele <sunt> prefăcute.”

Scrisoarea este datată plauzibil 1336, înainte de prima călătorie a lui Petrarca la Roma (inițiată în decembrie 1336). Cronologia relativă este explicită, de vreme ce par. 24 consemnează năzuința devoratoare de a vedea Cetatea: *credi non posset quantum urbem illam, desertam quamvis et veteris effigiem Rome, spectare cupiam, quam nunquam vidi*, „nu s-ar putea crede cât de mult doresc să văd cetatea aceea, chiar pustie și doar un contur al vechii Rome, pe care niciodată nu am văzut-o”.

Nu poate fi întâmplătoare alăturarea celor două iubiri nestinse și care par a fi imposibil de stins: Laura și Roma. La treizeci și doi de ani, Petrarca are patosul năvalnic al tânărului și profunzimea adultului care și-a scrutat deplin inima și mintea.

Răspunsul dat lui Giacomo Colonna este concentrat însă nu asupra Romei, ci a Laurei. Este instrunată aici ambiguitatea *Laura-Laurea*, într-o pledoarie care lasă loc amplu balansului între ficțiune și realitate și care conduce la o întrebare generică, fără răspuns: ce este realitatea pentru un poet? Între iubirea pentru Laura și orgoliul auctorial pare să se simtă un semn de egalitate. El aspiră (*aspirare me*) la recunoașterea poetică a cununii de laur, la care poate ajunge prin această Laura ce are suflu vital, *spirante*. Respinge vehement, chiar dacă în nota destinsă a dialogului cu un vechi prieten (*in uno hoc vere utinam iocareris*, 2.9.19), ca incompatibile cu sine, plăsmuirea, lipsa de autenticitate – atât a suferinței, cât și a iubirii care a generat poeme.

La treizeci și șapte de ani, în 1341, Petrarca avea să devină *poeta laureatus*. Acum, în 1336, ambiguitatea *Laura-Laurea* poate fi de-abia o deschidere înspre un deziderat. Reelaborarea scrisorii este însă posterioară anului 1350, după cum demonstrează fără echivoc piesa așezată în capul colecției *Familiares* (1.1), iar această perspectivă cronologică modifică ambiguitatea posibilă în 1336 și, mai mult, îi adaugă distanța impusă de moartea Laurei, în 1348.

Referințe bibliografice

Pétrarque. 2002. *Lettres familières. Rerum familiarium libri I-III*, trad. André Longpré, introd. note Ugo Dotti. Paris: Les Belles Lettres.